

Araştırma Makalesi / Research Article

KUTADGU BİLİĞ’DE DEVLET, TOPLUM VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Abdullah YILMAZ¹

Hakan Gökhan GÜNDOĞDU^{2*}

Talat KAYALAR³

Öz

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig çalışması, yönetim biliminin kurulmasına ve ilerlemesine yaptığı önemli katkılardan dolayı Türk devlet yönetim geleneğinin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde, Türk dünyasının idari, siyasi ve toplumsal yapıları ve bunların nasıl geliştirilebileceğine dair öneriler sunulmaktadır. Siyasetname türündeki eserde, yöneticilerin tebaalarına karşı tutumları, tebaalarında yöneticilere yönelik görev ve sorumluluklarına değinilmiştir. Türk kültür miraslarının en eskilerinden biri olan Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig eseri, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin gelişimine önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışmada Kutadgu Bilig’in Türk devlet yönetimi sürecine katkıları incelenmiş, nasihatlerinin önemi ve devlet yönetimi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada Yusuf Has Hacib’de devlet, toplum ve yönetim anlayışının temel dinamikleri, Kutadgu Bilig’in Türk devlet yönetim sürecine etkileri irdelenmektedir. Sonuç olarak, devlet düzeyinde ve idari işleyişte adil ve dürüst bir sistemin geliştirilmesi ve sürdürülmesi, aklın ve bilginin hâkim olduğu bir idari yapının oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig’in ilkeleri ve fikirleri, Türk devlet yönetiminin gelişimine önemli katkılar sunacak özellikleri içinde barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip, devlet, toplum, yönetim.

JEL Kodları: D73, H10, H70

THE IDEA OF STATE, SOCIETY AND ADMINISTRATION IN KUTADGU BİLİĞ

Abstract

Yusuf Khas Hajib’s Kutadgu Bilig is considered one of the most important works of the Turkish state administration heritage, due to its important contributions to the establishment and advancement of the science of administration. The administrative, political, and social structures of the Turkish world are exposed in this work, along with suggestions on how to advance each. The work, which is a politics book, mentioned the attitudes of the administrators toward their subjects as well as their duties and obligations to the administrators. One of the oldest Turkish cultural heritages, Yusuf Khas Hajib’s Kutadgu Bilig work provided important contributions to the development of Turkish-Islamic culture and civilization. In this article, the contributions of Kutadgu Bilig to the Turkish state administration process were examined, and the importance of his advice and its effects on state administration were evaluated. Additionally, the fundamental dynamics of Yusuf Khas Hajib’s perspective of the state, society, and management were examined, as well as the impact of Kutadgu Bilig on the Turkish state administration system. As a result, it is necessary to develop and maintain a fair and honest system at the state level and in administrative functioning, and to establish an administrative structure where reason and knowledge prevail. In this regard, Kutadgu Bilig’s guiding principles and ideas include elements that would greatly advance Turkish state administration.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Khas Hajib, state, society, administration.

JEL Codes: D73, H10, H70

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, ORCID: 0000-0003-3711-6915

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-0656-4152.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): hakangokhangundogdu@anadolu.edu.tr

³ Uzman Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Menemen Halide Gencer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, ORCID: 0009-0009-5670-4529.

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 19.10.2023

Giriş

Siyasetnameler, yönetim yaklaşımı hakkında yöneticilere bilgi ve öğüt veren eserlerdir. İslamiyet sonrası Türk devletlerinde yazılmış olan siyasetnamelerde, yöneticilerin sahip olması gereken özellikler, saltanat ve yönetim ile ilgili düzenlemeler ve koşullar anlatılmaktadır. Ayrıca, bu eserlerde güncel toplumsal sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu nedenle siyasetnamelerin, İslamiyet sonrası Türk devletlerinin yönetim süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir (Yılmaz, 1999; Altay, 2011). Bu bağlamda, Türk devlet yönetim süreci ile ilgili ilk siyasetname olarak bilinen Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" eserinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Mutluluk veren bilgi (Demirel, 2014; Aslan ve Bulut, 2018) veya devlet yönetme bilgisi (Arat, 1991; Adalıoğlu, 2013; Büyükbaş ve Vargün, 2016) anlamlarına gelen Kutadgu Bilig, bilgiyi ve akılcılığı esas almaktadır. Özellikle, 17. yüzyıl Avrupa'sında aydınlanma felsefesinin etkisi ile bilimsel bilginin önemi artmış, bilgi ve akıl üzerinden çıkarımlarda bulunmak değerli hale gelmiştir. Dolayısıyla, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eseri çok daha öncesinde din, devlet ve yönetim esaslarında bilgi ve akıl nosyonu üzerinden açıklamalarda bulunmuştur. Bir siyasetname olarak yazıldığı dönem içerisinde ve sonrasında Türk yönetim anlayışına etki eden önemli bir eser olmuştur. Ayrıca, bu eser yüzyıllar öncesinde devlet yönetiminde, adaletin önemine ve hukukun temel esaslarına vurgu yaparak günümüzdeki yönetsel hukukun ve adalet anlayışının gelişimine katkı sunmuştur (Büyükbaş ve Vargün, 2016).

Ulusal yazında, Kutadgu Bilig üzerine gerçekleşen çalışmaların farklı alanlara odaklandığı belirlenmiştir. Bu çalışmalarda edebi eserler üzerinde değerlendirmeler (Yavuz, 2007), eğitim ve öğretim ile ilgili görüşler (Sönmez, 2004; Kocasavaş, 2006; Kaya, 2017), değerler eğitiminin kullanımı (Tekşan, 2012), ahlak ve siyaset felsefesi incelemeleri (Arslan, 1987; İnalçık, 2000; Demirci, 2016; Taşdelen, 2019) gibi çeşitli alanlarda araştırmalar yapılmıştır. Doğan (2002a; 2002b) yönetim ile ilgili her iki çalışmasında Kutadgu Bilig'deki devlet felsefesini yönetsel açıdan incelemiş, özellikle din-devlet ve laiklik ilişkileri bakımından konuyu ele almıştır. İnalçık (2000) ise Kutadgu Bilig'de Türk ve İran etkisini siyaset teorisi ve gelenekler üzerinden incelemiş, ayrıca siyaset ve etik ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Diğer çalışmalarda devlet yönetiminin esasları ve devlet yöneticilerinin görevleri (Demirel, 2014; Koçak ve Kurtlu, 2018), iyi yönetimin esasları (Aslan ve Bulut, 2018), toplum ve devlet anlayışında süreklilik (Adalıoğlu, 2013), hükümdar ve adalet ilişkisi temelinde yöneticilerin görev ve sorumlulukları (Büyükbaş ve Vargün, 2016) konuları araştırmacılar tarafından incelenmiştir.

Çalışmada Yusuf Has Hacib'in hayatı, dönemindeki önemli gelişmeler ve devlet yönetimine yönelik bakış açıları ele alınacaktır. Bu çalışma, Türk devlet geleneği ile ilgili en eski yazılı kültür miraslarından biri olan Kutadgu Bilig'in yönetsel açısından değerlendirilmesini ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu önemli eserin yönetim, devlet felsefesi, siyaset, hakimiyet gibi alanlardaki etkisine yönelik çıkarımlar yapılacaktır. Çalışmanın öne çıkan yanı, Kutadgu Bilig'in bir süreç olarak Türk devlet yönetimine etkileri ve bu siyasetnamenin ilerleyen dönemlerde Türk devlet yönetim anlayışına potansiyel olarak ne gibi etkiler sunabileceğinin yorumlanmasıdır. Bu çalışmanın diğer bir özgün yanı ise Kutadgu Bilig eserinin "idari/yönetsel" yönü üzerinden "devlet bilgisi" ile ilgili açıklamalar yapmak ve tüm bunların Türk devlet yönetim sürecine etkilerini değerlendirmektir. Dolayısıyla bu çalışma, Kutadgu Bilig'deki devlet geleneği anlayışının Türk devlet yönetim sürecine olan etkilerini araştırmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, yönetim süreçlerini etkileyen unsurlar ile Türk devlet yönetim kültürünün gelişim süreci ve siyasetnameler ele alınmıştır. Bu kapsamda, İslamiyet öncesi ve İslamiyet’in kabulü ile birlikte Türklerde devlet yönetimlerini etkileyen gelişmelerden bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Yusuf Has Hacib’in hayatı, Türk devlet yönetiminde Yusuf Has Hacib’in ve Kutadgu Bilig eserinin önemine değinilmiştir. Ayrıca, söz konusu eserin hangi amaçla yazıldığı ve hangi konulara odaklandığı belirtilmiştir. Son bölümde ise Kutadgu Bilig’in bir siyasetname olarak devlet yönetimine ilişkin yaklaşımına, yöneten ve yönetilen ilişkileri temelinde yönetim sürecine olan etkilerine değinilmiş, bu eserin devlet, toplum ve yönetim unsurları bakımından ne gibi konulara odaklandığı irdelenmiştir. Sonuç kısmında ise yönetim geleneğinde Kutadgu Bilig’in önemi tartışılarak çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Türk Devlet Yönetim Kültürünün Oluşması

Türk devlet kültürünün temelleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Türklerdeki devlet anlayışı, çeşitli amaçlar ve koşullar altında ortaya çıksa da belirli bir yönetim geleneği bulunmaktadır. Özellikle, devlet başkanı olan Hakanın töre adı verilen kanunları uygulaması ile devlet anlayışı gelişim göstermiştir.

Türk devletlerinin temel unsurları arasında; ülke, nüfus, hakimiyet ve teşkilatlanma önemli bir yer tutmaktadır (Niyazi, 1993). Ülke unsuru, coğrafi sınırlar içerisindeki vatan toprağı⁴ olarak ifade edilmekte, nüfus unsuru ise millet ve halk olarak açıklanmaktadır. Özellikle bu nüfusun, millet bilincine sahip olması devlet oluşumu için gereklidir. Bununla birlikte dil, din ve kültür gibi ortak özelliklerde devletin oluşmasına katkı sunan diğer unsurlardır. Hakimiyet diğer adıyla egemenlik unsuru, devletin olmazsa olmazları arasındadır. Bu unsur, yöneticilerin devleti idare edebilmek için elinde bulundurdukları meşru güç ve yetki olarak ifade edilmektedir. Özellikle hakimiyetin kaynağında töre ve din gibi etmenler önemli rol oynamaktadır. Son olarak, teşkilatlanma ise devletin sistematik ve örgütsel bir biçimde oluşmasına katkı sunan idari, siyasi ve toplumsal düzenin sağlanmasında gerekli olan diğer bir unsurdur.

Devlet yönetimi anlayışı bakımından Batı ve Doğu toplumlarında belirgin farklılıklar vardır. Uzunca bir dönem boyunca Batı’da bireylerin, grupların ya da sınıfların çıkarları ön plana çıkarken, Doğu’da devletin genel çıkarlarını hedefleyen bir kamu yönetimi anlayışı hâkim olmuştur. Özellikle Türk beyleri, “beylik” yapmanın esas unsurlarını (halkı giydirmek, doyurmak, iskân etmek ve halkın güvenliğini sağlamak gibi) yerine getirmekle mükelleflerdir. Dolayısıyla, Eski Türklerde Avrupa’daki feodalite anlayışından uzak, imtiyazlı bir askeri sınıfın varlığı söz konusu değildir (Sığrı ve Ercil, 2007). Bununla birlikte İslamiyet öncesi Türklerde, hâkimiyet ilahi bir kökene dayanmaktadır. Eski Türk devletlerindeki hükümdarlar, Tanrı’nın kendilerine (Türk Hakanına/Kağanına) devleti yönetme güç ve yetkisi verdikleri inancına sahiplerdir. “Kut” inancı olarak ifade edilen bu ilahi kökende, Türk Hakanı/Kağanı, Tanrı tarafından özel olarak seçildiğine ve kendisine özel yetenekler verildiğine inanmaktadır (Kamacı, 2017). “Kut”un idare etme yeteneğinin temel ölçüsü, kağanın “bilgeliği” olarak görülmektedir. Türk halkı da “Kut” anlayışını benimsemekte, dolayısıyla yönetsel hakimiyet halkın nezdinde meşruluk kazanmaktadır.

Öte yandan, tarih boyunca Türklerde iki tür hükümdarlık olmuştur. Birincisi, doğrudan doğruya kabilelerin soyundan gelen yöneticilerdir. İkincisi ise “Hakan” bir aileden gelen daha çok “Hakan” veya “Han” olarak anılan, aşiretlerden uzak hükümdarlardır. Dolayısıyla, Türklerde hükümdar unvanları alınış biçimleri gereği geleneksel bir işleyişe tabi olmuştur (Togan, 1985). Yönetim anlayışı

⁴ Türk milletinde vatan (ülke)-devlet ilişkisinin önemi ve vatan toprağının kutsal olduğu Türkmen atasözünde şöyle vurgulanır: “Devletli devlet arar, devletsiz vatan arar.” (Memiş, 2003).

bakımından ise Türklerde Beyler çoğunlukla hükümdar ailesi üyeleridir. Bu Beyler'in her biri, merkezi devlete sıkı sıkıya bağlıdır (Sığırı ve Ercil, 2007).

Eski Türklerdeki yönetim anlayışının ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan biri ise Türk devletlerinin kavimlerden meydana gelen küçük idari teşkilatlara sahip olması ve bu nedenle etkin bir idari merkezîyetçiliğin tesis edilememesidir. Özellikle Türklerdeki veraset sistemi, boylar arasında üstünlük mücadelesi ortaya çıkarmakta ve devletin otoritesini ve gücünü sarsmaktadır. Dolayısıyla, mevcut durum Türklerin uzun ömürlü ve kalıcı bir devlet kurmalarını olumsuz yönde etkilemiştir (İnalçık, 1959).

Eski Türk ve İslam devletlerinde hükümdar ve onun adına hareket eden vezirler devlet yapısının en tepesinde yer almaktadır. Devlet yönetiminin esaslarını vurgulayan Kutadgu Bilig gibi siyasetname türündeki eserler, genellikle dönemin vezirleri tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle, Çin'e karşı mücadele de kazanılan zaferlerde Gök-Türk devletinin veziri Tonyukuk'un yönetim zekâsı etkili olmuştur. Dolayısıyla, Türk yönetim geleneğinde ve idari başarıda vezirlik kurumu oldukça önemli bir yere sahiptir.

Teşkilât tarihi açısından ele alındığında ilk Türk İslam Devletleri, idari ve askeri yapılanmalarında Orta Asya'da kurulan hem "Bozkır Türk Devletleri" nden hem de Ortadoğu ve İran'da kurulan "İslâm" devletlerinden etkilenmişlerdir (Armaoğlu, 2018).

2. Türk Devlet Geleneğinde Siyasetnamelerin Etkisi

Türkler, teşkilatçı yapıya verdikleri önem sayesinde tarih sahnesinde güçlü devletler oluşturmuş ve başarılı bir yönetim mirasına sahip olmuşlardır. Bu teşkilat yapısına ve başarılı yönetimlere sadece hükümdarlar değil, ilim ve bilim adamları da önemli katkılar sunmuşlardır. Dönemin hükümdarlarına yazdıkları risale ve namelerle düşünürler, bilim adamları ve idari danışmanlık faaliyetinde bulunan kişiler hükümdarları yönlendirmişlerdir. Bu eserlerde, aynı zamanda devlet idaresindeki yöneticilere de tavsiyelerde bulunulmuştur (Eryılmaz, 2016). Öte yandan siyasetnameler, devletlerin başta yönetsel, siyasal ve toplumsal sorunlarına çözüm üretmek amacıyla yazılmış, nasihatname ve siyerü'l-mülûk gibi eş anlamlı isimlere sahip olmuşlardır.

Siyasetnamelerin tarihsel arka planında Çin, Hint, İran ve İslamiyet öncesi Türk devletleri gibi pek çok yerleşik kültür ve medeniyetin izleri bulunmaktadır. Özellikle bu eserlerde, devletin ve ülkenin huzura kavuşmasını sağlayacak fikir ve stratejiler aktarılmıştır. Bu kapsamda Türk tarihinde siyasetname türü eserler; hükümdarlara öğüt geleneğinin ortaya çıkmasında, siyaset ve yönetim kültürünün oluşmasında, devlet yönetiminin gelişim evrelerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir (Yılmaz, 1999).

Siyasetnamelerin başlıca özelliği, hükümdarlara ve devletin ileri gelenlerine devleti nasıl yönetecekleri ve hükümdar olarak nasıl davranacakları konusunda tavsiyeler sunmasıdır. Bu eserler, çoğunlukla eski veya deneyimli devlet adamları tarafından yazılmıştır. Siyasetnamelerin bir diğer önemli yanı ise devlet ve kamu yönetiminde görev alanların dikkate alması gereken ilkeleri belirlemesidir. Öte yandan, siyasetnameler çeşitli konularda yöneticilere bazı teorik tavsiyeler sunmaktadır. Bu eserlerde, olaylar manevi bir bakış açısıyla ele alınmakta ve özünde dini konular vurgulanmaktadır. Genel itibarıyla siyasetnamelerin temel amacı ise hem dünyevî hem de ebedî saadet ekseninde devletin ileri gelenlerinin yönetim uygulamalarında adaletli ve hakkaniyetli olmalarına yönelik öğütler içermesidir (Adalıoğlu, 2005). Bu kapsamda siyasetname içeriklerinde genellikle adalet, hukuk ve ahlak (etik) konuları önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserlerde hükümdar ile tebaa arasındaki ilişkiler, politik ve yönetsel meselelerde adil ve etik ilkelerin göz önünde bulundurulması öncelikli olarak vurgulanmaktadır (Yücel, 1988).

Siyasetnameler devlet yönetimi ve yönetim bilimi açısından alanyazına önemli katkılar sunmaktadır. Bu eserlerin sunduğu katkılar aşağıda sıralanmaktadır (Ergan, 1999):

- Hükümdar ve devlet yöneticilerinin sahip olmaları gereken niteliklere ilişkin tespitler yapmaları,
- Devlet idaresi ile ilgili ilke ve esasları ele almaları,
- Yazdıkları dönemin sosyal yapısını, kurumlarını ve toplumsal değerlerini ortaya çıkarmaları,
- İnceledikleri sosyal yapı ve sorunları eleştirel bir şekilde analiz etmeleri ve karşılaştıkları sorunlara cevaplar sunmaları,
- Ortaya koydukları toplumsal değer ve ilkelerle günümüzdeki ve gelecekteki devlet idaresine ilişkin yönetsel sorunların çözümlenmesinde yol gösterici mahiyette olmalarıdır.

Siyasetnamelerdeki öğütler, kimi zaman hükümdarın maiyetine, şehzadesine veya tebaasına verdiği nasihatler olarak yukarıdan aşağıya doğru ortaya çıkmaktadır. Kimi zaman ise bilge ve bilgili bir kişinin hükümdara veya yöneticilere aşağıdan yukarıya bir düzende öğütlerde bulunması olarak gerçekleşmektedir. Örneğin, İslamiyet öncesi Türk tarihinin önemli bir yapıtı olan Kül Tiğın yazıtlarında, Kül Tiğın halkına öğütlerde bulunmuştur. Dolayısıyla, Türklerdeki siyasetname geleneğinin kökenleri Eski Türk tarihine dayanmaktadır (Tekin, 1998). Özellikle Kül Tiğın yazıtlarında, Türklerde belirli bir aristokrat/seçkinci düzenin olduğu belirgin biçimde görülmektedir. Seçkinci düzen içerisinde; halkların ve beğlerin (asillerin) üstünde buyruklar, yüksek rütbeli devlet ricali, hükümdar ailesi, yöneticileri ve hepsinin üstünde hakan (kağan, imparator) yer almaktadır (Rásonyi, 1993). Dolayısıyla siyasetnamelerde, hükümdarın otoritesini nasıl kullanacağı, toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı ve yöneten-yönetilen ilişkisinin ideal düzeyde nasıl sürdürüleceği gibi hususlar ele alınmıştır.

3. Yusuf Has Hacib’in Hayatı ve Dönemi

Balasagun Türklerinin 960-961’de İslam’ı kabul etmesinden 58 yıl sonra 1017-1019 yılları civarında Yusuf, Balasagun (*Kuz-Ordu*) şehrinde dünyaya gelmiştir. Yusuf doğduğunda bu şehirde İslam dini kalıcı bir konuma yerleşmiştir. Tanınmış bir aileden gelen Yusuf gençliğinde zeki, yetkin, çalışkan, sorumlu ve dindar bir İslam alimi olarak görülmüştür (Anat ve Almaz, 2003). Bu bağlamda, aristokrat bir ailenin mensubu olan Yusuf iyi bir eğitim görerek “ilim, fazilet, zühd ve takva” özellikleri ile toplumda itibarlı bir konum elde etmiştir (Portlakkaya, 2009). Ayrıca eserinde, “büyük has hacib” (kendi kendine nasihat eden) olma özelliğine sahip olduğundan “baş teşrifatçı” olarak değerlendirilmiştir (Altunöz, 2005).

Arat’a (1991) göre Yusuf Has Hacip yaşadığı çağda âlim, düşünür, şair ve devlet adamı özelliklerini içinde barındıran bir şahsiyettir. Ayrıca, gençliğinden beri Türk devlet idaresi içinde önemli görevler yürütmüş, İslam kültür ve medeniyeti ile ilgili eserleri takip etmiştir. Bu bağlamda, Türk toplumu hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmuştur (Arat, 1991). Öte yandan, Yusuf araştırmacı özelliği ile geniş kapsamlı ve hızlı bir şekilde ansiklopedik bilgi birikimi elde edinmiştir. Ayrıca Türkçe, Arapça, Farsça ve Orta İran dillerindeki önemli dilsel ve edebi becerileri kısa sürede kazanmıştır. Ayrıca Firdevs’in Şehname’sini, Farabi⁵’nin ve İbn Sina’nın Arapça felsefe kitaplarını incelemiş ahlak, sosyoloji, matematik, astronomi ve tıpla ilgilenmiştir. Bütün bu bilgi ve birikimle Balasagun’da Kutadgu Bilig’i yazmaya başlamış, Doğu Karahanlı devletinin merkezi Kaşgar’a gitmiş ve 1069’da mesnevi biçiminde yazılmış bir siyasetname özelliğine sahip olan “Kutadgu Bilig” eserini burada bitirmiştir. Kendisinin en önemli eseri olarak kabul edilen “Kutadgu Bilig” i dönemin hükümdarı olan Hakan Tavgaç Buğra Kara Han’a (1056-1103) 1070 yılında sunmuştur. Akabinde Tabgaç Buğra Han

⁵ Özellikle Yusuf, Farabi’nin fikirlerini özümseyerek ondan etkilenmiştir (Alberts, 1985; Arat, 1991).

bu eseri beğenmiş, Yusuf'a; Has Hacip⁶ (Mabeyinci) ve Ulug Has Hacip (Baş Kâhya) unvanlarını vermiş (Dilaçar, 1995; Kazmaz, 2000; Anat ve Almaz, 2003) ve vezir yardımcılığı göreviyle ödüllendirmiştir (Memiş, 2003).

Yusuf, gençliğinden itibaren Türk devlet teşkilatında önemli sorumluluklar üstlenmiş ve uzun bir dönem aynı teşkilatta çalışmıştır. Yusuf'un Kutadgu Bilig eseri, doğrudan devlet yapısını ve teşkilatını betimleyen bir çalışmadır. Çalışmanın temelinde ise Yusuf, deneyimin getirdiği olgunlukla toplumu oluşturan bireylere ve onların toplum içindeki rol ve sorumluluklarına daha fazla yer vermektedir (Arat, 1991). Bu itibarla Yusuf, aldığı eğitimin ve deneyiminin etkisi ile sosyal olayları gözlemleyerek ortaya çıkan sorunlara çözüm önerilerinde bulunan aydın bir kişiliğe sahiptir. Tüm bunların yanında, Yusuf'un Doğu Türkistan'ın demografik, sosyo-politik ve dini yapısı hakkında detaylı bilgilere sahip olması, İslamiyet'in ve diğer dinlerin toplum üzerindeki etkilerini çözümlenebilmesi gibi çeşitli konulara vakıf bir ilim adamı özelliği bulunmaktadır (Yavuz, 2007).

Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti, Yusuf Has Hacib'in yaşadığı Karahanlılar'dır. Karahanlılar, Türklerin medeniyet ve kültür değişimi sürecinde çok önemli bir geçiş rolünü yerine getirmişlerdir. Yusuf Has Hacip'te, yeni bir din ve medeniyet benimsemiş topluma yeni ahlaki ve siyasi hedefler göstermenin yollarını aramıştır. Bu itibarla Kutadgu Bilig eseri, yeni bir dini kitleler halinde kabul eden Türklerin tarihsel kaderini yönlendirmek, yepyeni kültür ve medeniyet çevresine giren bir milletin, şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturmak endişesini yansıtmaktadır (Arslan, 1987). Kutadgu Bilig eserinden anlaşılacağı üzere Yusuf hükümdara, yöneticilere ve çeşitli kesimlere öğütler veren bir siyasetname yazarıdır. Çalışmasında öğüt verici, yol gösterici bir dil kullanarak devlet, toplum ve yönetim gibi çeşitli konuları ve olayları betimleyici/ tasvir edici bir biçimde ele almıştır.

Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" ve Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lügati't Türk" eserleri, Türk idare tarihine yön veren temel kaynaklar arasındadır. Bu eserler, kendi dönemlerini betimleyerek değerli bilgiler sunmaktadır (Dilaçar, 1995; Polat, 2015). Eski Türk siyasal yönetim anlayışının etkisi, kısmen eski Hint felsefesinden ilham alan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde karmaşık bir biçimde kendini göstermiştir (Ocak, 1999). Ayrıca Kutadgu Bilig'de felsefe, etik, hukuk gibi alanların yaklaşımları üzerinde durularak; Çin, Hint, Roma ve İran gibi yerleşik kültürlerin yanı sıra Yenisey ve Orhun yazıtlarının da etkisini görmek mümkündür (Günel ve Üçhöyük, 2015). Öte yandan Yusuf ortaya koyduğu eserinde, kut'u (saadet, ikbal, devlet) temsil eden Aytoldi (Dolunay) ile ukuşu (aklı) temsil eden Öğüdülmüş (Övülmüş) karakterleri ile kendisini resmettiği ve bu haliyle dönemine ışık tutan kapsamlı bir esere imza attığı söylenebilir (Portlakkaya, 2009).

4. Kutadgu Bilig'e Dair Genel Değerlendirme

Kutadgu Bilig, Türklerin yerleşik hayata geçmesi ve İslamiyet'in kabulü gibi iki önemli değişimin yaşandığı bir dönemde oluşturulmuş ve Türk-İslam medeniyeti üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in 1070 yılında⁷ Karahanlı Devlet Hakanı Tabgaç Buğra Kara Han'a ithaf ettiği manzum bir siyasetname olan "Kutadgu Bilig", Türk edebiyat ve idare tarihinde önemli bir mihenk taşı olarak görülmüştür (Tülücü, 2002). Eser ilk Türk-İslam eserleri arasında olup

⁶ "Perdeci" manasına gelen Hâcib; halk ile hükümdar arasındaki ilişkileri yürüten bir görevlidir. Yapılan iş ile hükümdarın halktan gizlenmesi/perdelenmesi durumuna "Hacib" görevi denilmiştir. Bu üst düzey görevliye, diğer Türk devletlerinde "baş mabeyinci" ve "kabcıbaşı" isimleri de verilmektedir (Eryılmaz, 2016).

⁷ Balasagunlu Yusuf'un Kutadgu Bilig adlı eseri, 1070 yılında Türklerin yerleşik hayata geçmesi ve İslamiyet'i kabul etmesinden sonra kaleme alınmıştır (Tülücü, 2002; Günel ve Üçhöyük, 2015).

(Eryılmaz, 2016) yöneten ve yönetilen ilişkisi temelinde Karahanlı devlet teşkilatındaki görevliler, saraydaki memurluklar ve toplumdaki farklı grupları incelemektedir.

Kutadgu Bilig kelime anlamı bakımından “kutlu bilgi, mutluluk veren bilgi” (Demirel, 2014; Aslan ve Bulut, 2018), “insanı her iki dünyada mutluluğa erdiren bilgi” (Demirel, 2014) ya da “devlet yönetme bilgisi” (Arat, 1991; Adalıoğlu, 2013; Büyükbaş ve Vargün, 2016) manalarına gelmektedir. Bu eserin yazılma amacı isminde de anlaşılacağı üzere, insanların her iki cihanda mutluluğu yakalamalarına rehberlik etmektir. Bu eserde Yusuf Has Hacıp bireysel, toplumsal ve devlet hayatının ideal düzeni için gerekli olan ve birbiriyle yakından ilişkili olan zihniyetin, bilginin ve erdemlerin nasıl edinilip kullanılacağına odaklanmaktadır. Ayrıca yine bu eserin temelinde; insanın amacının incelenmesi, insan yaşamının toplumdaki ve devletteki yerini belirleyen bir yaşam felsefesinin geliştirilmesine yönelik çabalar yer almaktadır.

Kutadgu Bilig’de kahramanlar ile ilgili olay örgüsü ise aşağıda özetlenmektedir: Aytoldı devlette görev yapma konusunda güçlü bir isteğe sahiptir. Bir akrabası vasıtasıyla o zamanın Has Hacıbi ile görüşür ve Hacıp onu hükümdarın huzuruna çıkarır. Hükümdar, Aytoldı’yı beğenir ve ona vezirlik görevini verir. Aytoldı belirli bir süre sonra vefat eder ve tek çocuğu olarak Ögdülmiş geride kalır. Hükümdar, Ögdülmiş’in yetiştirilmesinden ve eğitiminden sorumlu olur. Zeki ve bilgili olan Ögdülmiş, belirli bir süre sonra davranış ve yetenekleriyle Hükümdarın ilgisini çeker ve önemini kazanarak vezir olur. Ögdülmiş’i çok beğenen ve onun devamlı görevde kalmasını isteyen hükümdar, ona destek olabilecek ve gerekirse onun yerini alabilecek yetenekli, zeki ve bilgili başka birini araştırır. Ögdülmiş bu sebeple, arkadaşı Ogdurmış’ı hükümdara önerir. Hükümdar ne kadar istese de bu kişiyi hizmetine alamaz. Ogdurmış, hiç kimsenin olmadığı bir alanda ibadetini sürdürmek ister. Akabinde Ögdülmiş de devletteki görevinden ayrılmak ve sadece ibadete odaklanmak isteyince, Ogdurmış bu duruma karşı çıkar. Ona göre devlet kademelerinde çalışanlar buldukları görevlerinden ayrılmayarak, topluma elinden gelen en iyi şekilde hizmet edebilir. Ogdurmış bir süre sonra vefat eder ve kendisinin yerine Kumaru’yu bırakır. Vezirleri ve Ogdurmış’ın tavsiyeleri sayesinde hükümdar, muntazam kurallar ve kaideler koyarak ülkeye düzen getirir, bu da ülkenin zenginliğe erişmesine ve halkın mutlu olmasına katkı sunar (Doğan, 2002b; Kazmaz, 2000; Anat ve Almaz, 2003).

Dilaçar’a (1995) göre ise Kutadgu Bilig’in çerçevesi dört kişi arasında sahnelenen alegorik bir tartışma veya atasözlerle ve deyimlerle dolu bir diyalog senaryosu olarak ifade edilmektedir. Benzer şekilde Kazmaz’da (2000) bu eserde devlet, hukuk, insan ve sosyal konular hakkında birbirleriyle konuşmalar yapan dört kişiden bahsetmektedir. Eserde vurgulanmak istenen temel söylem, düşünce ve görüşler bu konuşmalar yoluyla iletilmektedir. Dolayısıyla, Kutadgu Bilig’de adalet (doğruluk), devlet, akıl ve akıbet/kanaat fikirleri kişileştirilmiştir. Hakan olan Küntoğdı (Gündoğdu) adaleti/doğruluğu, vezir olan Aytoldı (Dolunay) devleti (kutu), vezirin oğlu olan babasından sonra vezirliğe yükselen Ögdülmiş (Övülmüş) akıllı, vezirin akrabası ve bir derviş olan Ogdurmış (Uyanmış) ise akıbeti/kanaati sembolize etmektedir. Bu bağlamda, eserdeki kişiler ve isimler ile siyasi, sosyal ve idari ilişkiler arasında bir bağlantı kurulmuştur. Aşağıdaki alt başlıklarda, eserde ele alınan ilişkiler devlet, toplum ve yönetim anlayışı bakımından incelenmektedir.

4.1. Kutadgu Bilig’de Devlet Anlayışı

Kutadgu Bilig eserin giriş bölümünde, hakimiyet koşullarından devletin varlığına kadar devlet yönetimi ile ilgili konularda görüş ve düşüncelerin olduğu vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, iktidarın korunmasından hakimiyet taleplerine, devletin bekasından diğer zaruretlere kadar pek çok önlem, risk ve sonuçlara değinilmiştir. Özellikle, Kutadgu Bilig eserinde “hâkim devlet” yaklaşımı

benimsenmektedir. Hâkimiyet, bir devletin olmazsa olmaz özelliklerinden birisidir. Tarihte yer alan milletlerin çoğu devlet kurarak kendilerine özgü hakimiyet yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır. Dünyanın en eski milletlerinden biri olan Türklerde, İslam ve bozkır kültürlerini kendi karakteristik özellikleri ile kaynaştırarak yeni bir hakimiyet yaklaşımı geliştirmişlerdir (Altunöz, 2005).

Yusuf hükümdarları, devlet idarecilerini ve vezirleri hak ve adalet yolundan sapmamaları konusunda uyararak devlet ilkelerinde adaletin birincil öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, adaletin tesis edilmesinde kanunların doğru bir biçimde uygulanması ile topluma ve insanlara karşı korucuyu bir devlet yaklaşımı ön planda olmuştur (Adalıoğlu, 2013). Bununla birlikte liyakatli, yetenekli ve ehil kişilerin yönetici olması anlayışı, Türk devletlerinde tarih boyunca iktidar, devlet ve yönetimde sürekliliğin sağlanmasına katkı sunmuştur. Kutadgu Bilig’de vurgulanan devlet nosyonu da bu esaslara dayandırılmıştır. Bu kapsamda, Türk tarihi boyunca kurulan on altı Türk devleti, Türklerin devletlerini ne kadar iyi organize ettiklerinin kanıtı olarak görülebilmektedir. Bu durum, Türk devletlerinin kırılgan ve güçsüz yapıda oldukları gibi görünse de aslında egemenlik başka bir Türk mensubiyetine geçerek isim değiştirmekte Türk milletinin devamlılığı baki kalmaktadır. Dolayısıyla, tarih boyunca Türk devletlerinin birisi dağılmış hemen akabinde yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Sadece yetkili konumdakiler değişmiş; görevini yapamayanlar gitmiş, yerine hizmet edebilenler gelmiştir. Mevcut durum, tarih boyunca her dönem neden bağımsız bir Türk devletinin var olduğunu açıklamaktadır (Kazmaz, 2000).

Kutadgu Bilig’de kut⁸ (devlet) babadan oğula geçen bir unsur olarak görülmüş ve erdem (fazilet), bilig (bilgi), oy (akıl) ve ukuş (anlayış) olmak üzere dört temele dayandırılmıştır (Arat, 1991; Niyazi, 1993). Özellikle Hakan’ın “kut”unun (devletin) kalıcı olabilmesi için halkının refahını, huzurunu, güvenliğini ve adaletini gözetmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hakanın bilgeliği (hikmeti) ile kut (devlet) arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktadır. Öte yandan, Kutadgu Bilig’de eserin konusu ve önemi beyit olarak şu şekilde ifade edilmektedir: “Yine bil ki bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için hükümdarlara daha çok faydalı olur” (Arat, 1991; B-34: 77) denilerek çalışmanın öncelikle devlet yönetimine odaklandığının ve yöneticileri etkileyen özelliklerin ağırlıkta olduğunun altı çizilmiştir. Yine bu eserde devlet yönetiminin etkin işleyişi ve incelikleri ile ilgili şu cümleler ifade edilmektedir: “Bütün iyilere hürmet göster, onları yükselt; kötülere yüz verme, kapına dahi yanaştırma” (Arat, 1991; D1455: 323) denilerek devlet kademesinde görev yapanların kişiliklerine ve karakterlerine göre seçilmesi ve bunlara saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Portlakaya, 2009).

Kamu hizmetlerinin sunumunda devlet, vatandaşlarına belirli görevler yüklemektedir. Vatandaşlar, devletin var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için yükümlülüklerini yerine getirmekle birlikte devletin koyduğu yasalara da uymak durumundadır. Kutadgu Bilig’te bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Devlete kafa tutarsan üzüntüyle boğuşursun”. Dolayısıyla Yusuf Has Hâcib, devletin mutlak egemenliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca, devlet yönetiminde ciddiyetin tesis edilmesi ve devlet işlerinin zamanında yapılması gerektiğinin altını çizmektedir (Kazmaz, 2000).

Kutadgu Bilig’de devlet işleyişiyle ilgili bir başka önemli etkende, bilginin ve aklın önceliklendirilmesi diğer bir ifadeyle yönetsel bilgi ve akla sahip olunması gerektiğidir. Bu kapsamda, kut ile bilgi arasında birebir bağlantı bulunmaktadır. Deneyimli yöneticilerin göreve gelip bilgiyi devlet yönetimine dahil etmesiyle Yusuf, toplumda düzen, huzur ve refahın sağlanacağını öngörmüştür. Dolayısıyla toplumsal refah ve düzen, bilgi ile sağlanacaktır. Devlet tesis ettiği bu refah

⁸ Türk devletlerinde kut kavramı; Hakanın tahta çıkması (siyasi iktidar), halkın düzen, sağlık ve refaha kavuşması gibi çeşitli olayların arka planındaki ilahi kökene bağlı egemenliği açıklamak için kullanılmıştır (Donuk, 1981).

sayesinde halkına mutlu bir yaşam sağlayacaktır (Doğan, 2002a). Bu bağlamda Yusuf’a göre bilgi, insanoğlunun en kıymetli hazinesidir. Erdemli bir yönetim inşa edilmesi ise öncelikle yerine getirilmesi gereken bir konudur (Dilaçar, 1995). Bununla birlikte, Kutadgu Bilig’de bilgi gibi akılda, devlet yönetiminde başarının bir aracı olarak görülmüştür. Bilgi ve aklın (anlayışın) birlikte uygulanması ile iyi bir yönetici olunabileceği vurgulanmıştır. Eserde yer alan aşağıdaki ifadeler, bu açıklamaları doğrulamaktadır (Portlakkaya, 2009): “Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; kişinin süsü yüz, yüzün süsü gözdür” (Arat, 1991; D-274: 133), “Bütün kördüğümle bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl ile yaşa” (Arat, 1991; D-3168: 573), “Akla karşı hürmet kalemin hakkıdır diye, hükümdar ona çok itibar edip çok ihsanlarda bulunmuştur” (Arat, 1991; B-61: 81).

Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışı ile ilgili bir diğer vurgu da siyasal kurum ve düzenlemelerin toplumdaki meşruiyetinin sağlanması, bu bağlamda sosyal refah ve toplumsal düzen arasındaki bağlantının sosyal devlet kavramı temelinde karakterize edilmesi gerektiğidir (Doğan, 2002b). Dolayısıyla, bu eserdeki devlet yaklaşımına göre halka hizmet etmek devletin asli görevleri arasında yer almaktadır (Demirel, 2014).

4.2. Kutadgu Bilig’de Toplum Anlayışı

Kutadgu Bilig eseri, toplumsal anlamda birtakım değerlendirmelerde bulunarak ideal yönetim gibi ideal bir toplumun ortaya çıkmasına da katkı sunmaktadır. Hatta eserde, ideal ve olgun bir insanda bulunması gerekli özelliklerden bahsedilmektedir. Bu kapsamda, eserin özünde “olgun insan” fikri ve tanımı gibi daha pek çok erdeme değinilmektedir. Bunlar arasında her türlü bilgiyi öğrenmek, okumak, yazmak, tüm alfabe ve dilleri anlayabilmek, şiir yazmak, hesap ve geometri öğrenmek ve astronomi bilmek gibi dönemin ilim dallarını oluşturan konularda bilgi sahibi olmak ve avcılık ile ok atma gibi çeşitli yeteneklere sahip olmak gerektiğine yönelik açıklamalar yer almaktadır (Arat, 1991).

Kutadgu Bilig eserinin kaleme alınmasında, Orta Asya’daki hanedan üyelerinin yaşadığı iç çekişmelerin toplumu ve devlet ilkelerini olumsuz yönde etkilemesi önemli rol oynamıştır. Bunun sonucunda, toplumun özünü meydana getiren ahlak (etik) ilkelerinin yeniden oluşturulması gerektiğine yönelik inanç, bu eserin ortaya çıkmasındaki temel gerekçeler arasında yer almaktadır (Arat, 1991).

Genel itibarıyla Kutadgu Bilig eseri, toplumsal açıdan göçebelikten yerleşik hayata geçmeye başlayan Türklerin, hak ve yükümlülükler konusunda çağının çok ötesinde bir bilince sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu eserin diğer bir önemli yanı da siyasetname veya nasihatname özelliğine sahip olma ve o dönem ile ilgili topluma ışık tutacak ilmî ve felsefî birikim kapsamında önemli bilgiler sunmasıdır (Portlakkaya, 2009; Kaya, 2015).

Yönetimsel açıdan olduğu gibi toplumsal açıdan da Kutadgu Bilig’de bilgeliğe ve akla ayrı bir önem verilmiştir. İnsani özellikler içerisinde bilgi ve aklın öne çıkan bir yanı olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla, bu esere göre devlet ve toplum yönetiminde bilgi ve akıl her şeyden önce gelmektedir. Özellikle, “memleketin kılıç ile fethedilmesi fakat kalem ile muhafaza edilmesi ve yönetilmesi” ve “Kutsal/Kutlu Bilgi” nin birincil öneme sahip olması bu iddiayı doğrulamaktadır (Arat, 1991; Eryılmaz, 2016).

Yusuf bilgiyi, en yüksek erdem olarak belirtmiş ve bilgili olmayı insanı hayvandan ayıran ve ona insani nitelikler yükleyen en önemli özellik olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte Yusuf, bilgi ve aklın önemine vurgu yaparak ideal bir yönetim ve toplum tasarlamaya yönelik düşüncelerini belli etmektedir. İdeal düzende bilgi ve aklın önemi ile ilgili Yunan düşünürleri Eflatun ve Aristo, Türk düşünürü Farabi’den sonra Yusuf’ta benzer düşünce sistemi ile toplumun bilgili düzeyde olmasına (Dilaçar, 1995) aşağıdaki cümleler ile dikkat çekmiştir (Arat, 1991; Portlakkaya, 2009):

“Bilgi ile gökyüzüne bile yol bulunur.”; “Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; kişi bu ikisiyle itibar görür.” (D-289: 135); “Bilgiyi büyük bil ve anlayışı ulu; bu iki şey yükseltir seçkin kulu” (D-152: 115); “Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa o büyüklük bulur.” (D-154: 115); “Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur.” (D-220: 125); “İnsanların kötüsü anlayış yoluyla asılır; halk arasında çıkan fitne bilgiyle bastırılır.” (D-221: 125); “İnsan dediğin bilgili ve akıllı olandır; onun dışındakilerin hepsi de hayvan gibidir.” (D,3165: 573); “Sen ya bilgi bil, insan ol ve kendini yükselt yahut hayvan adını al ve insanlardan uzaklaş.” (D, 6611: 1085).

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı üzere Yusuf eserinde hem idari hem de toplumsal düzeyde “bilgi” ve “aklı” övmüştür. Bireylerin bilgi sahibi olmaları gerektiğini tavsiye etmiştir. Ona göre bireyler arası ilişkilerde bilgi ayırt edici bir özellik olarak kendini göstermektedir. İnsanların bilgi eşliğinde konuşmaları gerektiğine ve bu şekilde saygı değer kabul edilebileceklerine dikkat çekmiştir. Asillığın ve makamın bilgi ve akıl sayesinde elde edilebileceğine vurgu yapmıştır.

Kutadgu Bilig’de genel olarak toplum anlayışı ele alındığında, insancıl değerlerin (doğruluk, iyilik, erdem gibi) ve faydacı bir düşüncenin hâkim olduğu belirtilebilir. Eserde insanlara yönelik devamlı bir iyilik düşüncesinin ön planda olması, eserin faydacı bir yaklaşımı benimsediğinin bir göstergesidir. Özellikle, karakterlerde insanlara değer veren ve onları olumlu bir biçimde yönlendiren bir üslubun bulunması da insancıl (hümanist) bir yaklaşımın ele alındığını doğrulamaktadır (Dilaçar, 1995).

4.3. Kutadgu Bilig’de Yönetim Anlayışı

Kutadgu Bilig’deki yönetim anlayışının temeli, bu eserin hukuk ve idare açısından eski Türk geleneklerini yansıttığına yönelik yaygın olan bir görüşe dayanmaktadır. Bilindiği üzere Türkler, baskınlar yaparak ele geçirdikleri yerlerde yönetimler kurma ve kanunlar düzenleme yetenekleri ile öne çıkmışlardır. Bu bağlamda Kutadgu Bilig eserinde, bu konuda yazılmış eski çağlardan kalma atasözleri ve bilge sözler önemli yer tutmaktadır (Dilaçar, 1995). Ayrıca, ülkenin bir arada tutulabilmesi için güç ve zor kullanmaya dayalı bir yönetim anlayışı kurmak yerine yetkin kişilerin, liyakatli ve düşünceli yöneticilerin, anlayışlı ve yetenekli liderlerin istihdam edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Altunöz, 2005).

Yusuf eserinde, devlet yönetiminde etkili olan yöneticilerin bu eseri kendilerine rehber edinmeleri gerektiğini şu cümlelerle ifade etmektedir (Arat, 1991; Portlakkaya, 2009): “Yine bil ki bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için hükümdarlara daha çok faydalı olur” (B-34: 77).

Kutadgu Bilig’de ele alınan yönetsel anlayışla ilgili diğer bir özellikte, bu eserde vurgulanan yönetsel adalet yaklaşımının devletin temel özelliği olarak vurgulanmasıdır. İlerleyen dönemlerde kurulan Türk devletleri de yönetsel anlayışlarını bu adalet anlayışı üzerine inşa etmiştir. Örneğin, Osmanlı yönetsel yapısındaki “daire-i adalet” fikri de Kutadgu Bilig’den esinlenerek Osmanlı idari yapısını geniş ve önemli ölçüde etkilemiştir (Eryılmaz, 2016). Öte yandan, Kutadgu Bilig’de yönetilenlerin hükümdar üzerindeki hakları sıralanmakta, örf ve âdetin (törenin) yönetime üstünlüğü tartışılarak askerin, hazinenin, halkın ve adaletin karşılıklı bağımlılığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu eserde; güçlü bir devlet için ordu, hazine, halk ve hukuk sistemi arasındaki ilişkiler düzeni açıklanmaktadır (Günal ve Üçhöyük, 2015).

Kutadgu Bilig’deki yönetim anlayışını biraz daha detaylı olarak açıklamak gerekirse; yönetimde en üst düzeyde bulunan Hakan olan Küntoğdı (Gündoğdu) devlet yerine adalet olarak sembolize edilmiştir. Bu kapsamda, hükümdarlığın ve yönetimin temelinde adaletin üstün bir tarafı bulunmaktadır. Adaletin ön planda yer almasında törenin önemli bir etkisi vardır. Hakan’ın yardımcısı

görevindeki vezir Aytoldi (Dolunay) ise yürütme erkini ve devletin özelliklerini temsil etmektedir. Devlet görevinde babasından sonra yerine geçen Öğüdülmüş (Övülmüş) ise akıl olarak sembolize edilmiştir. Özellikle insanın yanılığında olma durumuna çözüm olarak hem toplumda hem de kamusal alanda “akıl” ön plana çıkarılmıştır. Kanaatkâr ve aydın bir karakter olan Odgurmuş (Uyanmış) ise ahirete ve maneviyata önem veren, sosyal hayattan uzaklaşan, kendisini ibadete adayan ve kamu görevlerinden kaçınan bir derviş olarak temsil edilmektedir (Arat, 1991; Günal ve Üçhöyük, 2015). Bahsi geçen dört karakter arasındaki bağlantılar, akıl ve bilginin önemine iyilik, doğruluk ve nezaket gibi erdemlerin güzelliğine dair birkaç örnek olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu eserin kaleme alınmasındaki temel amaç, İslam’ın emrettiği ve tavsiye ettiği ideal insan arayışına kavuşmak olarak açıklanabilir (Arat, 1991; Doğan, 2002a). Öte yandan Kudret (1995)’e göre Kutadgu Bilig’de bahsedilen yönetsel kademedeki farklı sınıflar, memurlar ve meslekler ayrı ayrı ele alınmıştır. Dolayısıyla farklı özellikler ve yükümlülükler hem hükümdarın hem de tebaanın birbirlerine karşı görevleri eserdeki kahramanlar arasındaki diyaloglar aracılığıyla vurgulanmıştır.

Kutadgu Bilig’deki yönetim anlayışında ne bir yönetici sınıf ne de sınıf ayrımı yoktur. Yöneten ve yönetilenler arasında karşılıklı sorumluluklar bulunmaktadır. Yönetenler adil olarak, yönetilenlerde kurallara uyarak görevlerini yerine getirmelidir. Ayrıca zekâsı ve bilgisi olan herkes, hükümetin yürütme organının en üst kademelerine kadar ilerleyebilmektedir. Bir komutanın veya bilge bir vezirin etkili olabilmesi için güç ve bilgi en önemli unsurlardır. Bu kapsamda Yusuf, hayatın her aşamasında akıllı, çalışkan ve bilgili olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Yusuf’a göre yönetsel açıdan devlet ve toplum idaresinde hükümdarın sorumlulukları şu dört kategoriye ayrılır: Birincisi, tebaanın refah içinde yaşamasını sağlamaktır. İkincisi, töreye göre kanunları düzenleyip uygulayarak barışı ve düzeni korumak ve adaleti tesis etmektir. Üçüncüsü, devleti savaş gücüyle düzene sokmaktır. Dördüncüsü ise gümüşün yani paranın değerini muhafaza etme, ayarını düşürmeme yani iktisadi istikrarı koruma ve ticaret yollarını muhafaza etmektir (Dilaçar, 1995; Erdoğan, 2006). Hükümdar olan liderin halka yönelik isteği ise; kanunlara uymak, vergileri zamanında ödemek ve liderin belirlediği dost ve düşman ayrımını kabullenmek gibi hususlardır (Dilaçar, 1995). Dolayısıyla, Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi konusunda hükümdarın (Hakanın) lider ve üstün özellikleri bulunmaktadır. Hakan, devletin bir ve diri olmasını sağlamakta, devleti örgütlü bir yapı haline getirmekte ve üst yönetim kadrosunu seçmektedir. Ayrıca tebaasını refaha ulaştırma, ulusunu genişletme ve zenginleştirme, kuvvetlerini komuta etme ve yönetme yetkisine sahiptir. Bu bağlamda, lider konumu olan Hakan tebaasının tüm sorumluluğunu üstlenmekte ve onların refahı için var gücüyle çalışmaktadır (Sığırı ve Ercil, 2007).

Sonuç itibarıyla, Kutadgu Bilig’deki yönetim yaklaşımı kurumsal ve örgütsel bileşenleri içermektedir. Eser öncelikle, toplumsal düzende güvenlik ve adaletin tesis edilmesiyle mükellef olan yöneticilerin görev ve davranışlarını gösteren birer ahlaki ilkeler ve öğütler kitabı olarak incelenebilmektedir (Eryılmaz, 2016). Dolayısıyla, eserde yönetimle ilgili olması gerekenler ve bir siyasetname olarak yöneticilere yapılan öğütler yer almaktadır.

5. Sonuç

Yusuf Has Hacib’in kaleme aldığı Kutadgu Bilig, Türk tarihinde devlet, yönetim ve toplum ile ilgili uygulamaların anlatıldığı siyasetname türünde yazılmış en önemli eserlerden biridir. Bu eserin en önemli yanı, kadim Türk dünyasının idare, teşkilat ve toplum yapısını ortaya koyarak bunların gelişmesine katkı sunacak öğütler içermesidir. Bu çalışma, Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig eserindeki devlet, toplum ve yönetim ile ilgili öne çıkan özelliklerin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Dolayısıyla, çalışmada Türk kültür miraslarının en eskilerinden biri olan Kutadgu Bilig'deki devlet geleneği anlayışı mercek altında alınmakta ve etkileri irdelenmektedir.

Kutadgu Bilig eseri incelendiğinde, ağırlıklı olarak ideal bir devlet ve yönetim düşüncesinin tasarlandığı ve eserin yöneticilere yol göstermek amacıyla yazılmış bir siyasetname olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, eserde ideal yönetim gibi ideal bir toplumun tasarlanmasına yönelik önerilerde bulunmaktadır. Özellikle Yusuf olgun, erdemli, doğru, iyilik sever, bilgili ve zeki insanlara hem yönetim düzeninde hem de toplumsal düzende ihtiyaç olduğunun altını çizmiştir. Bu bağlamda, eserde bozulan ahlak sistemine çözüm önerileri aranmış, insanı diğer varlıklardan ayıran özelliklere vurgu yapılarak ahlaki (etik) ilke ve öğretilerin yeniden tesis edilmesinin gerekliliğine işaret edilmiştir. Dolayısıyla Yusuf Kutadgu Bilig eserinde, ideal bir yönetimden ideal bir toplum düzenine kadar idari, siyasi ve sosyal açıdan çok geniş perspektifte olayları incelemiştir. Bu yönüyle, Yusuf ortaya koyduğu sistematik düşünce ile çağın koşullarını iyi bir biçimde analiz eden ve geleceğe yön verebilen bir eser ortaya koymuştur.

Kutadgu Bilig düşünce ve idare tarihi, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi pek çok alanı etkileyen ve bütün insanlığın ortak mirası olarak ifade edilebilecek evrensel mesajlar içermesi sebebi ile döneminin en özgün ve çığır açıcı eseri olarak nitelendirilebilir. Ayrıca Yusuf eserinde, Türklerin milli ve geleneksel özelliklerini anlatarak yeni girdikleri İslâm medeniyeti ile töre, yönetim ve toplumsal örflerini kaynaştırmış ve Türk-İslâm medeniyet kültürünün şekillenmesine önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca bu siyasetname türü eserde, ideal devlet ve devlet adamının nitelikleri tarif edilmekte ve bu kapsamda bir devlet felsefesi oluşturulması önerilmektedir.

Bu eserde; hâkimiyetin bizzat töre ve kut'tan ileri gelmesi, geçmişten gelen devlet geleneğinin eserdeki kahramanların konuşmaları ile geleceğe aktarılması, iyi bir yönetimin temellerinin sunulması, her türlü yönetim işleyişinde aklın ve bilginin öncelikli olarak kullanılması, yöneticilerin ilme önem vermesi, devlet yönetiminde hükümdarların deneyimli, bilgili yöneticilere ve ilim adamlarına danışması, istişarelerde bulunması ve akılcı bir yönetim yaklaşımının benimsenmesi, devletin devamlılığı için doğru kanunların adil/tarafsız bir şekilde uygulanması, devletin birliğine ve bütünlüğüne zarar verebilecek tehditlere karşı önlemler sunulması, yönetsel işleyiş ve uygulamalarda ahlaki (etik) ilkelerin gözetilmesi, ehil olan kişilerin göreve ve makama getirilmesi, devlet adamlarının adil, zeki, ölçülü, uyanık, tedbirli, erdemli ve sabırlı olması gerektiği gibi önemli hususlar ortaya konmuştur.

Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemdeki devlet, toplum ve yönetim meselelerine olduğu kadar, günümüz devlet yapısında var olan meselelere de çözüm üretebilecek geniş bir bakış açısı sahiptir. Bununla birlikte, bu eserde ortaya konulan öğüt, düşünce ve söylemler, Selçuklu ve Osmanlı yönetsel kültür ve medeniyetinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Kutadgu Bilig eseri, ortaya koyduğu ilke ve esaslar ile bulunduğu çağa ve sonrasına etki eden önemli bir yapıt olmuştur.

Kutadgu Bilig'in temel ilkesi, bilginin ve aklın üstün olduğudur. İyi kanun ve törenin ancak bilgili kimseler tarafından oluşturulabileceği ve onların bunu anlayış ile (akıl ile) uygulayabilecekleri vurgulanmaktadır. Ayrıca bilgi ve bilim, akıl yoluyla gelişim gösterecektir. Bu bağlamda eser, bilinçli ve bilgili bir toplumun gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak Kutadgu Bilig'de, devlet kademesinde ve yönetsel işleyişte adil ve dürüst bir sistemin kurulması ve devamlı olması belirtilmiş, aklın ve bilginin egemen olduğu idari yapının tesis edilmesi önceliklendirilmiştir. Bundan dolayı, Kutadgu Bilig'in Türk devlet yönetiminin anlaşılmasında çok önemli bir role ve yadsınamaz bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Adalıoğlu, H. H. (2005). *Sultana öğütler Alâeddin Keykubat’a sunulan Siyasetnâme*. Ahmet b. Sa’d b. Mehdî b. Abdi’s-Samed el-Osmânî ez-Zencânî. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Adalıoğlu, H. H. (2013). Bir siyasetnâme olarak “Kutadgu Bilig”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 237-253.
- Alberts, O. (1985). Bir Türk Lehçesi olan Uygurca ile yazılmış Kutadgu Bilig’in (1069-70)Şairi: İbn Sina’nın Bir Öğrencisi. *Erdem*, 1(1), 217-230.
- Altay, A. (2011). Klâsik dönem Osmanlı siyasetnâme geleneğine genel bir bakış. *Turkish Studies*, 6(3), 1795-1809.
- Altunöz, Y. (2005). Yusuf Has Hacıb’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamü’l- Mülk’ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Anat, H. Y., & Almaz, A. (2003), *Karahanlılar tarihi*, İstanbul: Oku Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig-I: Metin*, (3.baskı), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayını.
- Armaoğlu, F. (2018). *Türk siyasi tarihi* (3. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig’deki toplum ve devlet anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aslan, M. M., & Bulut, Y. (2018). *Kutadgu Bilig’de iyi yönetimin esasları*. Ombudsman Akademik, 1, 15-25.
- Büyükbaş, H., & Vargün, F. (2016). Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi: Hükümdar-adalet ilişkisi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 27-33.
- Demirci, M. F. (2016). Bir felsefe metni olarak Kutadgu Bilig. (Ed.) A. Kavas vd. *Yusuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu* içinde (ss. 137-147), İstanbul.
- Demirel, D. (2014). Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-61.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig incelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N. (2002a). Kutadgu Bilig’in devlet felsefesi-I, Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 127-158.
- Doğan, N. (2002b). Kutadgu Bilig’in devlet felsefesi-II, Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 77-94.
- Donuk, A. (1981). Türk devletinde hakimiyet anlayışı. İstanbul Üniversitesi, *Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10, 29-56.
- Erdoğan, E. (2006). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde iktidar – itaat ilişkisine dair bir araştırma: Amasya örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 217-226.
- Ergan, N. G. (1999). Siyasetnamelerimizde çizilen “Devlet adamı” portresinin temel özellikleri. *Bilig*, 8, 27-45.

- Eryılmaz, B. (2016). *Kamu Yönetimi: Düşünceler, yapılar, fonksiyonlar, politikalar*. 9. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Günel, V. A. & Üçhöyük, E. A. (2015). Kutadgu Bilig’de adalet dairesi ve Osmanlı’da yansımaları. (Ed.) M. Akıncı & G. N. Şafak *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 721-731), Aksaray Üniversitesi.
- İnalçık, H. (1959). Osmanlılar’da saltanat veraseti usulü ve Türk hakimiyet telakkisiyle ilgili. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14(1), 69-94.
- İnalçık, H. (2000). *Kutadgu Bilig’de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri. Osmanlı’da devlet-hukuk-adalet*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kamacı, K. (2017). *Teşkilat: Türk devlet anlayışının kadim sırları*, İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Kaya, F. (2015). *Kutadgu Bilig’e göre liderlik eğitimi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kaya, U. (2017). Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib’in eğitimle ilgili görüşleri. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-26.
- Kazmaz, S. (2000), *Hukuk ve devlet yönetimi açısından Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig üzerine hukuki bir inceleme*, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2006). Kutadgu Bilig’de eğitim-öğretim anlayışı. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 53-66.
- Koçak, B., & Kurtlu, Y. (2018). Kutadgu Bilig’e göre yönetici ve nitelikleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 60-96.
- Kudret, C. (1995). *Örnekli Türk edebiyatı tarihi, başlangıçtan 15. yy. ortalarına kadar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Memiş, E. (2003). *Türk kültür tarihi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Niyazi, M. (1993). *Türk devlet felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ocak, A. Y. (1999). Düşünce Hayatı (XIV-XVII. Yüzyıllar). Ed. E. İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* içinde(ss. 159-193), İstanbul.
- Polat, S. (2015). Karahanlı Devleti’nde eğitim faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 42-52.
- Portlakkaya, T. (2009). Bir siyasetname olarak Kutadgu Bilig’in Türk devlet yönetimindeki yeri ve önemi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük* (3. Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sığrı, Ü. & Ercil, Y. (2007). *Türklerde yönetim gelenekleri ve Türk yönetim tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Sönmez, S. (2004). Kutadgu Bilig’de sosyopedagojik ve siyasal söylem adlı eser münasebetiyle. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(24), 267-278.
- Taşdelen, V. (2019). Kutadgu Bilig’in felsefi bağlamı. *Milli Folklor*, 16(124), 5-16.

- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları, Kül Tigin-Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: SimurgYayınları.
- Tekşan, K. (2012). Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig’in kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1-17.
- Togan, Z. V. (1985), Karahanlılar. *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Zeki Velidi Togan Özel Sayısı*, 13, 215-234.
- Tülücü, S. (2002). Kutadgu Bilig, felsefe-bilim araştırmaları. *Ekev Akademi Dergisi*, 11, Erzurum.
- Yavuz, K. (2007). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 137-180.
- Yılmaz, C. (1999). Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma. *Osmanlı: Toplum*, 5, 69-81. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yücel, Y. (1988). *Osmanlı Devlet teşkilatına dair kaynaklar: Kitab-ı Müstetâb. KitabuMesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’il-Müminîn, Hırzû’l-mülûk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.